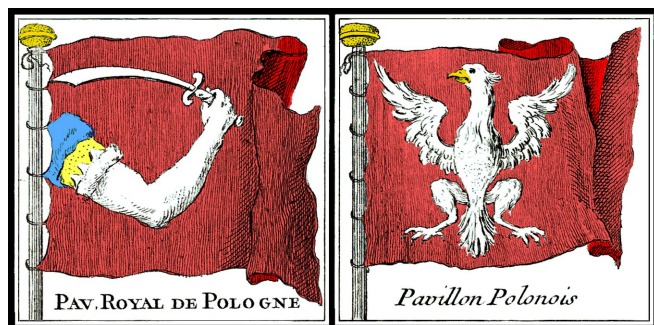

ZAPOMNIANA BANDERA, CZYLI MIT PAWILONU NARODOWEGO

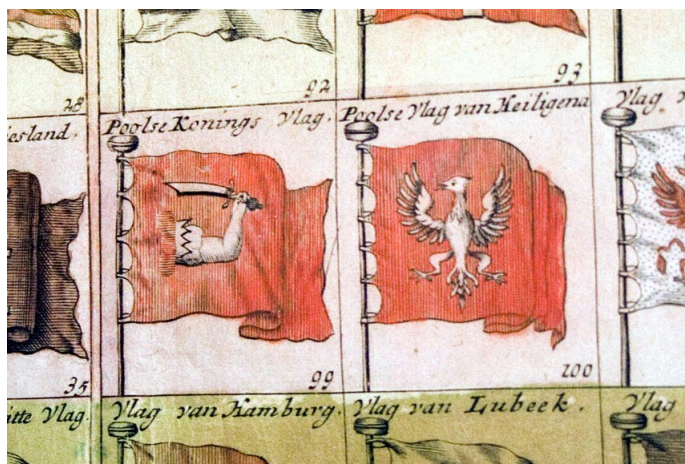
Ilustracja 1: Fragment tablicy flagowej J. N. Bellina, 1756

Źródłowe informacje historyczne o wyglądzie dawnych bander Rzeczypospolitej są na tyle skąpe, że do roli wręcz wyroczni w tej materii urosły popularne tablice flagowe z epoki, drukowane w zachodniej Europie. Najwcześniejsze wizerunki bander Rzeczypospolitej Obojga Narodów pojawiły się w tych tablicach już pod koniec XVII wieku w Holandii i we Francji. O tym, jak bałamutną informację wytworzyły te tablice na temat polskiej bandery królewskiej, była już mowa na niniejszej Stronie w artykule z dnia 5 października 2017 roku, pt. „Dextera Domini, czyli o rzekomej banderze królewskiej Zygmunta II Augusta”. Niewątpliwie warto pochylić się również nad kolejnym wizerunkiem bandery rodem z tychże tablic flagowych, które na czerwonym płacie przedstawiały białego orła bez (!) korony, nazywając ją *Pavillon Polonois*. Na tej podstawie zrodził się w Polsce mit wizerunku dawnej bandery państwowej z orłem bez korony, tzw. *Pawilon Narodowy Polski*. Jak wiadomo, Eugeniusz Koczorowski umieścił taką banderę na topach masztów okrętów króla Zygmunta III. Widać ją w wielu publikacjach, na wielu ilustracjach i na modelach okrętów, także tych w zbiorach muzealnych. Mimo że bandera taka budziła wątpliwości, w okresie PRL-u, kiedy godłem państwowym był orzeł bez korony, takiemu weksylium nadano szczególną rangę. Wpisywało się ono bowiem idealnie w tzw. poprawność polityczną. Występuje ona od niepamiętnych czasów na ekspozycji stałej Narodowego Muzeum Morskiego w Gdańsku (na fotografii), aż do teraz – jako „Pawilon Narodowy Polski, rekonstrukcja bandery państwowej z czasów króla Zygmunta Augusta”.

Ilustracja 2: Fragment ekspozycji stałej Narodowego Muzeum Morskiego w Gdańsku

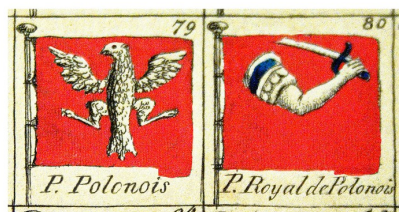
Choć większość tablic flagowych pokazywała banderę z orłem bez korony, nazywając ją *Pavillon Polonois*, to w najwcześniejszych wydanych tablicach niderlandzkich (Pieter Mortier, Carel Allard) została ona opatrzona zupełnie innym i tajemniczym podpisem – *Heiligena* lub *Poolse vlag van Heiligena* (polska bandera Heiligeny), a w wersji francuskiej *Pavillon Polonois de Heilingena* (pisownia oryginalna).

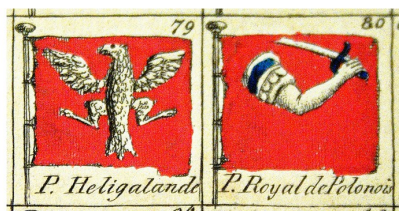
Ilustracja 3: Fragment tablicy flagowej C.
Danckerts, 1705/1716

Następnie pojawiła się też nazwa zmieniona na *Pavillon Heligalande*, co bez wątpienia wskazało na banderę Helgolandu (!), czyli niewielkiej wyspy na Morzu Północnym, należącej do Szlezwiku w Niemczech. Nazywano ją wówczas *Heligalande* – czyli *Ziemia Święta*, co wynikało z mitologii nordyckiej, która wskazała tę wyspę jako miejsce pobytu boga sprawiedliwości, pokoju i prawdy Forseti. Warto zwrócić uwagę, że użyty w nazwie wyspy człon *helig* w językach skandynawskich znaczy *święty*, co odpowiada niemieckiemu *heilig*, widocznemu z kolei w nazwie omawianej bandery polskiej. Prawdopodobnie skojarzenie nazwy bandery *Heiligena* z dawną nazwą wyspy mogło być przyczyną pojawienia się błędnego podpisu w tablicach flagowych – *Pavillon Heligalande*.

1802 r.

1817 r.

Ilustracja 4: Porównanie
wycinków z dwóch wydań
tablicy flagowej J. A. Cetti z
Kiel z 1802 i 1817 r.

Warto więc zatrzymać się chwilę przy publikacjach francuskiego wydawcy J. A. Cetti á Kiel. Zdumiewające jest bowiem porównanie dwóch, na pierwszy rzut oka identycznych wydań jego tablic opublikowanych w różnych latach: wydania z 1802 roku oraz wydania z 1817 roku. Na ilustracji obok zostały przedstawione dwa interesujące nas wycinki zestawione obok siebie. Wcześniejsze wydanie z roku 1802 w pozycji nr 79 pokazuje czerwoną banderę z białym orłem bez korony, nazywając ją banderą polską (*Pavillon Polonois*), natomiast kolejne wydanie z 1817 roku zmienia podpis pod tą banderą na *Pavillon Heligalande*, czyli bandera wyspy Helgoland. Jakby jeszcze tego było mało, tablica z 1817 roku uzupełniona została w pozycji nr 23 rzeczywistą, pasiastą banderą Helgolandu nawiązującą do barw Szlezwicku. Konsekwentnie zmieniły się również opisy w legendzie (wykazie bander) dołączanej do każdej z tych tablic. Na tablicy z 1802 roku Polska ma przypisane dwie bandery nr 79 i 80, a Helgolandu ta tablica nie zawierała, natomiast na tablicy z 1817 roku Helgoland pojawił się nagle aż z dwiema różnymi banderami – nr 79, czyli z białym orłem bez korony, a także nr 23 – banderą w pasy w barwach Szlezwicku. Natomiast Polska pozostała tu już tylko z jedną banderą nr 80 – czyli królewską banderą z ramieniem. Powyższy przykład jest spektakularnym świadectwem niskiego poziomu merytorycznego opracowań, które później, wobec braku innych materiałów źródłowych, stały się bazą ich rekonstrukcji.

Udokumentowaną dawną banderą Helgolandu było w istocie weksylium o poziomych pasach w powtarzającej się sekwencji barw – niebieskiej, białej i czerwonej, co nawiązywało do barw Szlezwicku. Niemniej jednak na znanej stronie crwflags.com jeszcze do niedawna można było zobaczyć w rozdziale dotyczącym dawnych bander wyspy Helgoland także białego orła bez korony na czerwonym płacie jako „niezidentyfikowaną banderę Helgolandu” (ostatnio została ona usunięta – ilustracja poniżej to zapis archiwalny).

Ilustracja 5: Historyczne bandery wyspy Helgoland według strony crwflags.com

Zagadka wizerunku bandery i związanej z nią nazwy *Heiligena* nie została rozwiązana przez historiografię polską. Teza o błędzie edytorskim popełnionym przez wydawców tablic flagowych wydawała się najbardziej prawdopodobną. Znany polski heraldyk i weksylogolog Alfred Znamierowski (2003: 168) napisał: *Poważne wątpliwości budzi bandera z orłem bez korony. Jest przecież mało prawdopodobne, by okręty polskie pływały pod chorągwią heraldyczną Mazowska lub województwa poznańskiego. Przypuszczalnie autor pierwszego opublikowanego rysunku tej bandery nie zauważył korony na głowie orła, a kolejni autorzy tablic flagowych po prostu ten błąd powielali*”.

Dziś zagadka ta została najprawdopodobniej definitywnie rozwiązana dzięki panu Maciejowi Flisowi, który odkrył ciekawe źródło – jest to opracowanie pana R. P. Daily (1930: 303–323), mówiące o jego ustaleniach dotyczących bandery *Heiligena*. Okazuje się, że Pieter Mortier pokazał jednak na swojej tablicy flagowej zarówno poprawny wizerunek bandery (orzeł bez korony), jak też jej nazwę zgodną z historycznym przekazem (*Heiligena*).

W istocie nazwa *Heiligena* dotyczy bowiem rzeki na Żmudzi – *Świętej*. Nazwa niemiecka tej rzeki to *Heiligen Aa*. Rzeczownik *die Aa* jest nazwą wielu niedużych rzek i potoków w Niemczech, Szwajcarii, Holandii, Austrii. Wywodzi się od staro-wysoko-niemieckiego *aha*, czyli „płynąca woda”. Występuje też często w nazwach jako drugi człon złożenia, np. *Münstersche Aa*, *Poppenbecker Aa*, *Sarner Aa*, *Große Aa*, *Ustermer Aa*, itd.

Pan Maciej Flis (2020) w opracowaniu *Polsko angielska kompania handlu morskiego z 1690 r.* donosi, cytując: *za panowania króla Jana III Sobieskiego sejm roku 1690 (Volumina Legum t.V 820) dał pozwolenie angielskiej kompanii na utworzenie kantoru kupieckiego w porcie „Szwenta” (Heiligen-Aa), a flocie handlowej nadano banderę – orła białego bez korony o nazwie „Heiligena” („Heiligen Aa” to nazwa rzeki (obecnie: Sventāja*) oraz dzielnicy Połagi, miasta w zachodniej części Litwy. Dawniej te tereny księstwa Żmudzkiego do rozbiorów należały do dóbr stołowych, czyli królewszczyzn przeznaczonych wyłącznie na zaspokojenie potrzeb króla i skarbu nadwornego).*

[*Przypadek MH: *Sventāja* to łotewska nazwa rzeki (płyne ona również po granicy z Łotwą), natomiast litewska nazwa rzeki i dzielnicy Połagi to *Šventoji*]

Sądzę, że warto zagłębić się we wskazane przez p. Macieja Flisa opracowanie p. Daily, autora powyższych informacji o bałtyckim porcie „Szwenta”, by dowiedzieć się, że Amerykanin ten usiłował dociekać wiarygodności wizerunków dawnych bander polskich w związku z jego bardzo krytyczną oceną dekoracji wykonanych na obchody półwiecza śmierci gen. Kazimierza Pułaskiego, 9 października 1929 roku w Savannah. Wywieszono tam wówczas białą rosyjską banderę z niebieskim krzyżem św. Andrzeja, zawierającą czerwony kanton z białym rozpostartym orłem – jako banderę polską z czasów Pułaskiego.

Pan Daily przeprowadził szeroką kwerendę w wielu światowych placówkach w poszukiwaniu informacji o dawnych banderach Rzeczypospolitej, m. in. o banderze *Heiligena*. Uzyskał w kwietniu 1930 roku szczegółową odpowiedź jedynie od Polskiego Towarzystwa Heraldycznego (sic!). Pismo z Warszawy informowało go, zacytując w tłumaczeniu: *Heiligena była starodawnym portem morskim, który przestał istnieć. Bandera polska opisana we francuskiej publikacji Neptune François z 1693 r., pod nazwą Heiligena, a przedstawiająca białego orła bez korony, nie jest banderą byłej Królewskiej Marynarki Wojennej. Niedaleko Połagi na Litwie, gdzie rzeka Święta uchodzi do morza, znajdował się niegdyś port Święta, zwany po niemiecku Heiligen-Aa. Port ten jednak później podupadł, tak że z czasem przestał być używany. Jediną pamiątką (reliktem) po tym porcie jest flaga jego marynarki handlowej z orłem bez korony, zwana Heiligena. Port Święta (Heiligen-Aa) jest wyraźnie widoczny na mapie Litwy sporządzonej za sprawą rodziny Radziwiłłów w 1613 r. (koniec cytatu).*

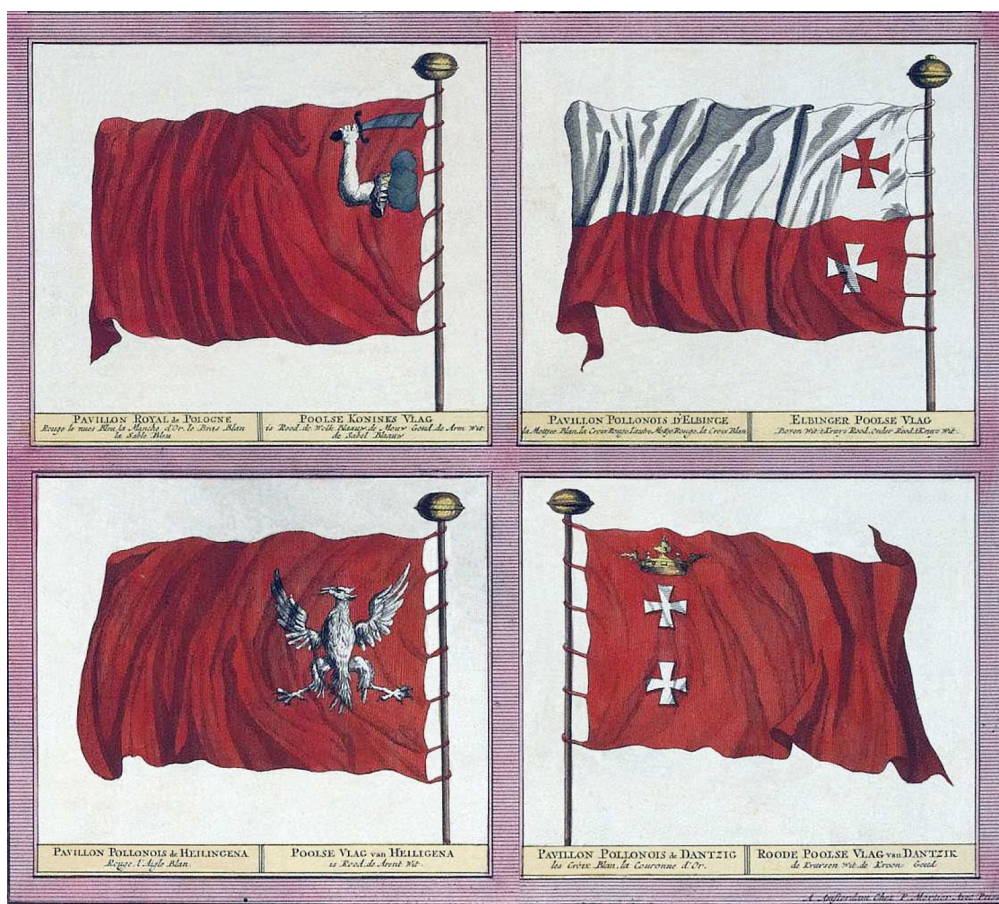
Spoglądając dziś na tzw. „radziwiłłowską” mapę Wielkiego Księstwa Litewskiego z 1613 roku, wykonaną przez polskich kartografów, widzimy miejscowość *Polonga* (Połaga), a obok portową miejscowość *Swieta* leżącą u ujścia rzeki *Swieta fl.* (*fl.* to bez wątpienia skrót łacińskiej *flumen* – rzeka). Nazwa portu Święta w opracowaniu pana R. P. Daily uległa transkrypcji na „Szwenta”.

Na mapie Żmudzi, Kurlandii i Semigalii z 1659, wykonanej w Paryżu, naniesiono miejscowość *Polangen* (Połaga), a zamiast miejscowości *Swieta* pojawiła się *Heligaw*, natomiast nazwa rzeki nie uległa zmianie. Na kolejnej mapie widać nazwę miejscowości *Heiligaw*, również nad rzeką *Swieta*. Tenże port jest wymieniony na jednej z map morskich w *Neptuna François* (1693) jako *Heiligau*.

Na marginesie, zauważyć tu można zastosowanie w nazwach tego portu członu skandynawskiego *helig* zamiennie z odpowiadającym mu niemieckim *heilig*, czyli wystąpiła tu sytuacja podobna do wspomnianej wyżej przy banderze Helgolandu (*Pavillon Heligalande* vs. *Heiligena*).

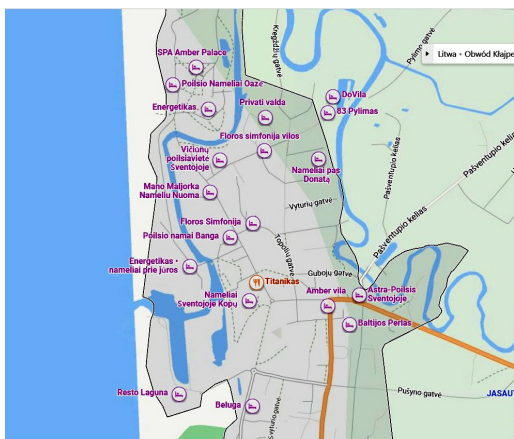
Port Święta działał w okresie XVI i XVII wieku, konkurując z innymi portami bałtyckimi, zwłaszcza po tym, jak od 1679 roku został wydzierżawiony kupcom angielskim. Był w stanie przyjmować duże statki towarowe. Poważnie zniszczony przez Szwedów w 1701 roku podczas Wielkiej Wojny Północnej. Po zajęciu w 1795 roku przez Rosję port podupadł w czasie rozbiorów. Obecnie jest na nowo budowany (na podstawie Wikipedii).

Nasuwa się obecnie istotne pytanie: czy Polskie Towarzystwo Heraldyczne, mając wiedzę w sprawie *Heiligena*, nie powinno zareagować i wydać opinię, że funkcjonujące od wielu dekad domniemanie dotyczące rzekomej dawnej polskiej bandery narodowej – białego orła bez (!) korony na czerwonym płacie – ustanowionej ponoć w takiej formie przez króla Zygmunta Augusta, jest całkowicie błędne.

Ilustracja 6: Fragment tablicy flagowej P. Mortiera, 1693

Na pewno warto już teraz zauważyć, że zabytkowe tablice flagowe z epoki zawierają oprócz fałszywej informacji o polskiej banderze królewskiej (o czym była już mowa), także trzy niewątpliwie wiarygodne jednak wizerunki bander portów Gdańska, Elbląga i nieznanej dotąd banderę portu Święta na Żmudzi (*Heiligena/Heligaw*, litewski *Šventoji*), co wzbogaca przekaz historyczny o działaniach Rzeczypospolitej Obojga Narodów na morzu.

Ilustracja 7: Fragment mapy miejscowości Święta (Šventoji) z portem u ujścia rzeki Święta

ODNIESIENIA

Daily R. P., 1930, Finding the lost flag of Poland, *The Georgia Historical Quarterly*, Vol. 14, No. 4: 303-323

Flis M., 2020, *Polsko angielska kompania handlu morskiego z 1690 r.*, <http://projekt-wisloujscie.pl/index.php/2020/04/16/polsko-angielska-kompania-handlu-morskiego-z-1690-r/> [dostęp 25.01.2023]

Znamierowski A., 2003, *Insignia, symbole i herby polskie*, Warszawa

TABLICE FLAGOWE

Pieter Mortier, *Le Neptune françois, ou Atlas nouveau des cartes marines*, Amsterdam/Paris, 1693

Carel Allard, *Nieuwe Hollandse Scheeps – Bouw, vertoonde een Volmaakt Schip met alle des zelfs uiterlyke deelen, met nommers verklaard...*, Amsterdam, 1695/1700

Cornelis Danckerts, *Nieuwe Tafel van al de Vaarende Vlagge des Weerelts tot Amsterdam By Cornelis Danckerts op de Niewendyck in den Atlas met Previlegi*, Amsterdam, 1705/1716

Jacques Nicolas Bellin, *Tableau des Pavillons ou bannieres que la Plupart des Nations aborent a la Mer*, ok. 1756

Tableau de tous les Pavillons que l'on arbore sur les Vaisseaux, chez, J. A. Cetti á Kiel, wyd. 1802 oraz wyd. 1817